

ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJLARI BO'LGAN BOLALAR UCHUN SAMARALI TA'LIM TIZIMINI YARATISH

Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti Pedagogika yo'nalishi 4-

*bosqich talabasi **Balliyeva Sadoqat Abulqosimovna***

sadoqatvaliyeva25@gmail.com

***Annotatsiya:** Ushbu maqola alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun samarali ta'lim tizimini yaratish masalalarini o'rganishga qaratilgan. Maqolada shuningdek, maxsus ehtiyojlarga ega bolalar uchun ta'lim jarayonini takomillashtirishda ilg'or pedagogik yondashuvlar va innovatsion metodlarning roli yoritiladi. Samarali ta'lim tizimi yaratishning xalqaro tajribalari va ular asosida amalga oshirilishi mumkin bo'lgan innovatsion chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Maqola, maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan tavsiyalarni keltirib o'tadi.*

***Kalit so'zlar:** Alohida ta'lim ehtiyojlari, maxsus ta'lim, samarali ta'lim, pedagogik yondashuvlar, innovatsion metodlar, o'quv dasturi, ta'lim muassasasi boshqaruvi, xalqaro tajriba.*

***Аннотация:** Данная статья посвящена исследованию вопросов создания эффективной системы образования детей с особыми образовательными потребностями. В статье также описана роль передовых педагогических подходов и инновационных методов в совершенствовании образовательного процесса для детей с особыми потребностями. Будет проанализирован международный опыт создания эффективной системы образования и инновационные меры, которые будут реализованы на его основе. В статье представлены научно обоснованные рекомендации по развитию системы образования детей с особыми образовательными потребностями.*

Ключевые слова: особые образовательные потребности, специальное образование, эффективная подготовка, педагогические подходы, инновационные методы, учебная программа, управление образовательным учреждением, международный опыт.

Kirish: Jamiyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida ro'y berayotgan ijtimoiy o'zgarishlar bolalarning ta'lim va tarbiyasiga bo'lgan qarashlarning o'zgarishi, mamlakatimiz ta'lim tizimida jiddiy o'zgarishlarni yuzaga keltiradi. Ma'lumki "O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 41- moddasida "Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir"¹ deb belgilab qo'yilganligi ham ta'lim sohasiga bo'lgan ulkan e'tibordir. Undan tashqari O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuniga alohida modda kiritilishi va ushbu modda inklyuziv ta'limga bag'ishlanganligi diqqatga sazovordir" 20-modda. Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan. Jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etiladi".² Inklyuziv ta'lim-hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada, bir xil sharoitda ta'lim olishini anglatadi. Ya'ni imkoniyati cheklangan bola sog'lom bolalar bilan bir xil e'tiborda o'qiy olishi kerak. O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan.

Inklyuziv ta'lim subyektlarini psixologik, pedagogik qo'llab-quvvatlash-alohida ta'limga ehtiyojli o'quvchilarni kamsitilmasdan, sifatli ta'lim olishi, rivojlanish buzilishlarini tuzatish va ijtimoiy moslashish, maxsus

¹ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

² O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risidagi qonuni.

pedagogik yondashuvlar va usullar asosida erta tuzatish yordami ko'rsatish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish nazarda tutiladi. Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga qabul qilinadigan bolalarga quyidagilar kiradi:

- eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar (eshitish qobiliyatining yo'qotilishi 60 Db gacha bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);
 - ko'rishda nuqsoni bo'lgan bolalar (ko'rish qobiliyatining buzilishi 0,1 gacha
 - bo'lgan rivojlanishida qo'shimcha buzilishlar bo'lmagan bolalar);
 - somatik kasalliklar (psixofizik va nutqning rivojlanish darajasi yoshiga mos
 - kelmaydigan bolalar);
 - nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar (alaliya, dislaliya, afaziya, rinolaliya, dizartriya, psixik-nutqiy rivojidagi sustlik, duduqlanish);
 - tayanch-harakat apparatida(tizimida) nuqsoni bo'lgan bolalar (bolalar tserebral falaji, skolioz, poliomyelit, miopatiya, osteomyelit, amputatsiya, bo'y o'sishining yetishmovchiligi (pakanalik);
 - aqliy rivojlanishi saqlangan holda tayanch-xarakat tizimidagi buzilishi
 - bo'lgan bolalar;
 - aqliy rivojlanishi saqlangan yoki ruhiy rivojlanishda orqada qolgan bolalar
 - (o'zi harakat qila oladigan yoki qo'shimcha moslamalar va nogironlik aravachasida harakatlana oladigan bolalar serebral falaji);
 - intellektual rivojlanishning potensial buzilmagan imkoniyatlari bilan ruhiy
 - rivojlanishda orqada qolgan bolalar;
 - hulq-atvor va ruhiyatning qo'pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilgan bolalar;

- intellektual rivojlanishi saqlanib qolingan, tutqanoq holatida bo'lgan bolalar (agar bola antikonvulsant dorisini qabul qilganda, tutqanoq 1 oyda 1-martadan oshmagan paytda).

Hozirgi vaqtda inklyuziv ta'lim subyektlarini psixologik-pedagogik qo'llab quvvatlash mazmuni o'rganishning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Psixologik va pedagogik yordam muvaffaqiyatli hamda ijtimoiy moslashishi va har qanday ta'lim tashkiloti talabalarining shaxsiy hayoti va o'zini o'zi belgilashi bilan bog'liq turli vaziyatlarda maqbul yechimlarni tanlanishi maqsadga muvofiq deb hisoblanmoqda.

METODLAR. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun samarali ta'lim tizimini yaratishda qo'llaniladigan metodlar o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos kelishi muhim hisoblanadi. Ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarini tashkil etishda eng muhim metodlardan biri differensial o'qitish usulidir. Bu usul, o'quvchilarning turli darajadagi ehtiyojlari va qobiliyatlariga moslashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqish imkonini beradi. Differensial o'qitish metodida, o'qituvchi har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga oladi. Masalan, ba'zi o'quvchilar tez o'rganishadi, boshqalari esa ko'proq yordamga muhtoj. Shuningdek, bu usulda o'qituvchilar o'quvchilarning individual imkoniyatlarini tahlil qilib, o'zgaruvchan o'quv materiallarini taqdim etadi.

Metod nomi	Tavsif
Differensial o'qitish	O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'qitish usuli.
Vizual materiallardan foydalanish	Diagrammalar, rasmi materiallar va interaktiv taqdimotlar bilan o'qitish.

Individual yondashuv	Har bir o'quvchiga alohida e'tibor berish, individual o'quv rejalarini ishlab chiqish.
Interaktiv o'qitish	O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, o'qituvchi bilan doimiy muloqot.
Hissiy ta'lim	O'quvchilarning hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash.

1 - jadval: Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalar uchun qo'llaniladigan asosiy ta'lim metodlari.

Maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun boshqa samarali metodlardan biri – vizual materiallardan foydalanishdir. Vizual vositalar va yordamchi materiallar, o'quvchilarga o'rganayotgan mavzularni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Masalan, jismoniy yoki kognitiv cheklovlarga ega bolalar uchun diagrammalar, rasmi materiallar va interaktiv taqdimotlar qo'llaniladi. Bu materiallar, o'quvchilarning mavzuni vizual ravishda tushunishlariga imkon yaratadi va ta'lim jarayonini qiziqarliroq qiladi.

Bundan tashqari, interaktiv o'qitish metodlari ham samarali natijalar beradi. Bu metodda o'quvchilar o'qituvchi bilan doimiy muloqotda bo'lib, turli topshiriqlar va mashqlarni bajarish orqali o'rganadilar. Interaktiv o'qitish, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi va ularning o'qish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu metodda, o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashga, jamiyatda o'z o'rnini topishga qaratilgan mashg'ulotlarga jalb etiladi.

- **NATIJARLAR.** Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim tizimini yaratishda bir qator metodlar va yondashuvlarning samaradorligi o'rganilib kelinmoqda, natijalarimiz shuni ko'rsatadiki, differensial o'qitish metodining qo'llanilishi ta'limning sifatini sezilarli darajada oshirib beradi. Bu metod har bir o'quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda o'qish jarayonini moslashtirishga imkon beradi. Natijada o'quvchilar o'zlarini ishtirokchi sifatida faolroq his qilishadi va ta'lim

samaradorligi yaxshilaydi. Natijalarimiz, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim tizimini yaratishda qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini ko'rsatdi. Har bir metod, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini oshirishga va ta'lim jarayonini yaxshilashga xizmat qilmoqda. Bunda, ta'limning individual yondashuv orqali amalga oshirilishi va o'quvchilarning hissiy holatini hisobga olish muhimdir. Inklyuziv ta'lim g'oyasini O'zbekistonda joriy qilish va undagi muammolarni hal qilish maqsadida turli xil chora-tadbirlar uyushtirish, matbuot axborot vositalari orqali targ'ibot- tashviqot ishlari bir muncha faollashdi. Psixolog olimi L.M.Krijanovskaya imkoniyati cheklangan bolalarning inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya berishda psixologik korreksiyalash metodlari orqali tarbiyalash yo'llarini keng yoritib bergan. Uning fikricha, inklyuziv ta'lim tizimida ta'lim-tarbiya ishlarining samarali bo'lishi, yaxshi yutuqlarga erishishda maktab psixologi, pedagog, tarbiyachi va ota-onalar hamkorligi uzviy bog'langan bo'lishi lozim. Menimcha inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ularga misol qilib quyidagilarni ko'rsatish mumkin: Salbiy munosabat; jamiyatda ko'rinmaslik; moddiy mablag' muammolari; jismoniy moslashtirish; sinfdagi o'quvchilar soni; qaramlik; jinsiy belgilarga qarab kamsitish; favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar v.h.k.z(vahokazolar). Misol uchun salbiy munosabat bu maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim muassasalari tizimida ta'lim tarbiya olishlari uchun eng katta to'siq bo'lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki,

- ota-onalar,
- hamjamiyat a'zolari,
- o'qituvchilar,
- umumta'lim muassasalari hodimlari,

Boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalarning o'zlaridagi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlariga nisbatan qarshiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto'g'ri fikr, ular to'g'risida ma'lumotlarning yetishmasligi. Natijada ko'plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo'ladilar. Ular to'g'risida hech bir ma'lumotni bo'lmasligi ta'lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi. Bu esa ularning butun umr savodsiz, umrining oxiriga qadar kimgadir muhtoj bo'lib yashashlariga zamin yaratadi. Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy etish ustida olib borilgan tajribalardan shu narsa o'z isbotini topdiki, har qanday imkoniyati cheklangan bolalarni nuqsonini ilk yoshdan o'z vaqtida aniqlab mutaxassislariga murojaat qilinsa va maktabga tayyorgarlik ishi o'z vaqtida olib borilsa abatta ko'zlangan maqsadga erishish, ularni hayotidan mamnun holatga olib kelishga erishish mumkin.

Xulosa o'rnida shuni aytishim mumkinki har bir imkoniyati cheklangan inson ham ta'lim olishga haqli. Ba'zida ko'chada jamoa joylarida qalbi nuqsonli insonlarga ko'zimiz tushadi. "Ular jismonan sog'lom lekin qalblarida nuqson bor". Inklyuziv ta'lim nega zarur? Ba'zan tengdoshlar, maktabdoshlar orasida yoki mahallada imkoniyati cheklangan bolalarni ko'rib qolsak, ularni ajratishga harakat qilayotganlarga guvoh bo'lamiz. Bu aslida noto'g'ri, imkoniyati cheklanganlar hilan do'stlashib, bir jamoa bo'lib faoliyat olib borishga harakat qilish lozim. Inklyuziv ta'limni tashkil etishdan maqsad jismonan nogironligi bor bolalarni ta'lim jarayonlarida tengdoshlari bilan birgalikda faoliyat olib borishga va ijtimoiylashuviga ko'mak berishdan iboratdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel.
2. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim to'g'risida"gi qonuni.2020.09 –iyun.
3. Murodov, B. "Maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ta'lim tizimi" – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi, 2022.

4. Tursunova, N. “Pedagogik psixologiya: Maxsus ta’lim ehtiyojlari” – Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti, 2020.
5. Asimov, A. “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun metodik qo‘llanma” – Buxoro: Buxoro davlat pedagogika instituti, 2021
6. Karimov, K. “Ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv” – Tashkent: “Fan va Texnologiya” nashriyoti, 2019